

14-nji tema: Türkmen Türkçesinde gelecek zaman şekilleri
(Türkmen dilinde işligiň geljek zaman formalary)

Dersiň maksady:

- ✓ talyplara türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik gurluş aýratynlyklaryny öwretmek;
- ✓ talyplara türkmen diliniň sözlük hazynasyny we semantik aýratynlyklary öwretmek;
- ✓ talyplara türkmen dilinde dürli temelar boýunça öz pikirlerini yzygiderli, logiki taýdan dogry beýan etmekligi öwretmek,
- ✓ talyplara türkmen diliniň dürs ýazuw düzgünlerini öwretmek;
- ✓ olara orfografik taýdan ýalňyşsyz beýan etmegiň tärlerini öwretmek;
- ✓ talyplaryň türkmen dilinde sözleýiş medeniýetini we ýazuw endiklerini hem-de başarnyklaryny ösdürmek;
- ✓ dersde türkmen dilini we edebiyatyny oňat öwretmek üçin talyplaryň özara işjeňligini ýola goýmak;
- ✓ türkmen dili we edebiyat sapaklarynda tehnik serişdelerden peýdalanmak;
- ✓ türkmen dili we edebiyaty dersleriniň üsti bilen talyplarda watansöýüjiligi, zähmetsöýerligi, agzybirligi, ahlaklylygy, ynsaplylygy, türkmen milli we dünýä gymmatlyklaryna buýsanç, gözellige söýgi duýgularyny terbiýelemek.

Dersiň wezipeleri:

- talyplaryň türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik başarnyklaryny ösdürmek;
- talyplaryň sözleýiş dilini kämilleşdirmek;
- talyplaryň ýazuw we hatdatlyk endiklerini ösdürmek,
- talyplaryň sözlük üstünde özbaşdak işlerini kämilleşdirmek
- talyplaryň okama we düşünme ukyplaryny ösdürmek;
- talyplaryň gürrüň berme we ýazyp beýanetme endiklerini kämilleşdirmek;
- söz öwrenme endiklerini artdyrmak;
- terjime etme ukyplaryny ösdürmek...

Dersiň görnüşi:

- dilden düşündirme;
- ýazuwdan beýanetme;
- sorag-jogap arkaly berkitme;
- shemaly we tablisaly düşündirme;
- tehniki serişdeler arkaly düşündirme;
- ýumşuň kömegi bilen geçileni gaýtalama...
- öý işi tabşyрма...

Dersiň ýörelgeleri:

- ✚ türkmen filologiýasy baradaky bilimiň mazmuny bilen onuň beýan edilişinin bitewiligini gazanmak,
- ✚ türkmen diliniň beýleki dersler we durmuş bilen baglanyşygyny üpjün etmek;

✚ edeplilik, dogry sözlülük, ynsanperwerlik, yzygiderlilik, sylag-hormat we ýaş aýratynlyklara dogry gelmek.

✚ ders we durmuş, teoriýa we praktika gatnaşygy esasynda olaryň özara baglanyşygyny üpjün etmek...

Dersiň usullary:

- ❖ talyplaryň özbaşdak işleri we ýumuşlary barlag etmek;
- ❖ **ACTIV Studio** we **Power Point** maksatnamalaryndan peýdalanmak,
- ❖ türkmen filologiýasy boýunça öwredilýän temanyň prezentasiýasyny geçirmek,
- ❖ diliň grammatik kategoriýalary bilen baglanyşykly kynçylyklarda „**akyly sagady**“, “**akyly kompas**” “**akyly şejeräni**“ kömege çagyrmak,
- ❖ talyplaryň arasynda özara pikirlenme minutlaryny geçirmek;
- ❖ talyplaryň logiki yzygiderliligine, subut edijiligine ünsi güýçlendirmek;
- ❖ Dersde düşnükçiligi we aýdyňlygy üpjün etmek...

Dersiň görkezme esbaplary:

- okuw kitaplary,
- gepleşik gollanmalary,
- ýazdyrylan ylmy çeşmeler,
- usuly gollanmalar,
- ses ýazgylary,
- deňişli suratlar,
- tablisalar, çyzgylar,
- sözlükler,
- metbugat maglumatlary.

❖ Mälim geljek zaman

Mälim geljek zaman şekili sözleýjiniň pikirine, ynanjyna görä, esasan, hökmany suratda, gümansyz, şübhesiz geljekde ýerine ýetiriljek gymyldyhereketi, işi, ýagdaýy aňladýar.

Mälim geljek zaman düýp işlige **-jak,- jek** goşulmasynyň goşulmagy bilen ýasalýar we şahs-san goşulmasyny kabul etmeýär. Haýsy şahsa degişlidigi atlaryň, at ýerine ulanylýan sözleriň ýa-da at çalyşmalarynyň üsti bilen aňladylýar.

Birlik sany

Köplük sany

- 1. Men oka-jak, gel-jek, biz okajak, gel-jek**
- 2. Sen oka-jak, gel-jek, siz oka-jak, gel-jek**
- 3. Ol oka-jak, gel-jek, olar oka-jaklar, gel-jekler**

Mälim geljek zaman işliginiň ýoklugy bu şekildäki işligiň soňundan “däl” sözüniň getirilmegi bilen aňladylýar:

men okajak däl, işlejäk däl;

sen okajak däl, işlejek däl;

ol okajak däl, işlejek däl;

biz okajak däl, işlejek däl;

siz okajak däl, işlejek däl,

olar okajak däl(ler), işlejek däl(ler).

Kähalatda malim geljek zaman işliginiň ýoklugy **-ma, -me** goşulmasynyň üsti bilen hem aňladylýar. Meselem: Belki, ogluň bu pikire **göwnemejek** (A.Durdyýew). Sorag goşulmasy zaman şekiliniň yzyna goşulýar. Sen **okajakmy?** işlejekmi?, Siz **okajakmy?, işlejekmi?**

“Bilmek” işligi mälim geljek zamanyň ýoklugynda we birinji ýöňkemedede ulanylanda, sözleýişde mälim geljek zamany aňlatmaktan başga-da, häzirki zaman manysyny hem berýär. Meselem: Nämedendigini **biljek däl**, birhili ýüregim gysýar (“Zenan kalby”). Mälim geljek zamanyň soňuna **-dyr, -dir, -myş, -miş** goşulmalary **“eken”** sözi goşulyp modal manyly işlik zamany ýasalýar.

Meselem: -Wiý, guda bolman näme, ol gyzyny Annaguludan gowa **berjekmişinmi?** Sähel öňräk gelen bolsam, ony **göräýjek ekenim-dä** (A. Durdyýew).

Nämälim geljek zamanyň aňladylýan manylary şulardan ybarat:

1. Köplenç, çak etmegi, ähtimallyk ýaly many ýokundylaryny aňladýar. Meselem: Megerem, indi işler ýola **düşer** (H.Ysmaýylow).

2. Gymyldy-hereketiň, wakanyň, ýagdaýyň ýüze çykjagyna ynamly garamak, oňa şübhelenmezlik ýaly many ýokundylaryny aňladýar. Meselem: Ýürekde näme bolsa, dil şony **diýer** (Nakyl). Men ýüregime düwen maksadyma **ýeterin** (“Zenan kalby”).

3. Ikinji we üçünji ýöňkemelerde *buýryk, höküm, görkezme, tekliþ, maslahat, haýyş* manylaryny hem aňladýar. Meselem: Bir hepde içinde iki ýüz telpek *toplarsyň*. Işe başlanyňy maňa *mälim edersiň* (B.Kerbabaýew). Bize-de *gelerler, oturarlar, gürrüň ederler* (“Zenan kalby”).

4. Hemişe bolup durýan gymyldy-hereketi ýa-da adama, bir zada häsiýetli bolan gymyldy-hereketi, işi, ýagdaýy hem aňladýar. Meselem: Sözi paýhas *bezä:r*. Adamyň akyllsý dil *öwrener*. Köp dil bilen *köp biler*. Gawunyň gowusun şagal *ýer*. Suw küýzesi suwda *synar*. (Nakyl).

5. Käwagt öten zaman manysyny hem berip bilýär. Meselem: Ol *giderde*, biz *galarysmy?* Ýörüň, bizem *işlemäge gideliň* (“Garagum”). *Aýdar gider oturar, ýörär gider oturar, barar gider oturar* – ýaly sintaktik gurluşda gelen nämälim geljek zaman işligi geljekde boljak gymyldyhereketiň, wakanyň, ýagdaýyň has hem dowamlydygyny aňladýar.

Nämälim geljek zamanyň yzyna *-myş, -miş* goşulmasy we “*eken*” sözi goşulsa, onda dürli öwüşgin bermegi bildiýär. Meselem: Döw halky ynanjaň *bolýarmyş* (Türkmen halk ertekileri). Gadym zamanda belent dagyň gaýasynda bir garga *ýaşar eken* (Şol ýerde).

ÝUMUŞ: “Iki goňşy” diýen teksti ünsli okaň we işlikleri tapyň. Olary doly morfologik taýdan derňew edip, işlik köklerini we goşulmalaryny anyklap ýazyň.

Iki goňşy
(*hekaya*)

Gözel eje bu gün ir turdy. Maşgala agzalary işli-işine, okuwly-okuwyna gideninden soň içerini ýygnaşdyrdy. Soňra dükana azyk almaga gitdi. Gözel ejäniň gowy goňşusy bar. Onuň ady Jeren. Ol ýolda Jerenlere sowuldy. Jeren öýünde haly dokap oturan eken.

Gözel eje oňa: — Salam Jeren! Sag-aman ördüňmi? — diýip ýüzlendi. Jeren eje ýalta bärsine bakyp: — Salam Gözel! Şükür hudaýa. Sag-aman ördük. Özüňizem saglykmy? — diýip, Gözel ejäniň we maşgalasynyň saglygyny sorady. Gözel eje:

— Şükür — diýdi-de, geçip Jeren ejäniň dokayan halysyny synlady.

Jeren eje ökde halyçydy. Ol öň haly artelinde işledi. Indi haly dik duranda dokalýar. Öňler ýörite ýasalan gurallarda ýerde dokalar eken. Türkmen halylary dünýä bazarynda halanýan harytlaryň biridir. Gözel eje baranda Jeren eje halysyny ýarpylan eken. Haly lowurdap durdy. Gözel eje goňşusynyň hünärine guwandý.

— Tüweleme, Jeren, sen şu işe ökde. Gaýrat et. Bu halynam alyberipsiň — diýip, Jeren ejä seretdi. Soňra bolsa:

— Dükana barýan, «Gerek zadyň bolsa getirip bereýin-le» diýip, seň ýanyňa sowlaýdym — diýdi. Jeren eje:

— Sag bol, Gözel goňşy. Gel, otur çay içeli — diýip, Gözel ejäni oturmaga çagyrdy.

— Sag bol, goňşy. Men howlukýan — diýip, Gözel çakylygy kabul etmedi. Onda Jeren:

— Hormatlanyňa taňry ýalkasyn goňşy. Men gerek zatlarymy düýn aldym-diýdi. Gözel eje goňşusy bilen hoşlaşyp dükana gitdi.